УДК 340.13:346.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.21

Тулянцева В. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8275-2051

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню спеціальних правових режимів підприємницької діяльності та визначенню конституційних меж, у яких законодавець може диференціювати правове регулювання господарювання, надаючи окремим категоріям суб'єктів більш сприятливі умови порівняно із загальним режимом. Актуальність теми зумовлена двома обставинами. По-перше, спеціальні режими перетворилися на основний інструмент економічної політики Української держави: у 2020–2026 роках було запроваджено або суттєво оновлено правовий режим Дія Сіті, режим державної підтримки інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями, режим індустріальних парків, а також численні режими підтримки бізнесу в умовах воєнного стану. По-друге, з 1 січня 2026 року втратив чинність Господарський кодекс України, розділ восьмий якого був єдиним нормативним джерелом, що містило узагальнене поняття спеціального режиму господарювання та його загальні засади. Унаслідок цього категорія, яка активно використовується у правотворчості, залишилася без легального визначення й без уніфікованих вимог до її застосування.

У роботі спеціальний правовий режим розглядається як особливий порядок правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні дозволів, заборон і позитивних зобов'язань та створює для певного кола суб'єктів, території чи виду діяльності відмінну від загальної спрямованість регулювання. Обґрунтовано, що загальним режимом підприємництва в Україні є режим свободи підприємницької діяльності, який ґрунтується на статті 42 Конституції України та на загальнодозвільному типі правового регулювання, а будь-який спеціальний режим є винятком, що потребує окремого конституційного виправдання.

Запропоновано класифікацію спеціальних режимів підприємницької діяльності за п'ятьма критеріями: територіальні, функціонально-галузеві, суб'єктні, проєктні та надзвичайні режими. На прикладі правового режиму Дія Сіті, запровадженого Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», детально проаналізовано юридичну конструкцію функціонально-галузевого режиму: умови набуття та втрати статусу резидента, правову природу гіг-контракту як договору sui generis, що поєднує ознаки трудового і цивільно-правового договору, а також ризики, пов'язані з автоматичним припиненням гіг-контрактів у разі втрати спеціального статусу.

Сформульовано авторський тест конституційної допустимості спеціального правового режиму, що охоплює вимоги легітимної мети, належної законодавчої форми, недискримінаційності, пропорційності та строковості з обов'язковою подальшою оцінкою результативності. Обґрунтовано пропозицію щодо законодавчого закріплення загальних засад запровадження спеціальних правових режимів підприємницької діяльності, включно з обов'язковим строком їх дії та процедурою оцінки ефективності, а також щодо узгодження таких режимів із законодавством про державну допомогу суб'єктам господарювання в контексті європейської інтеграції України.

Ключові слова: спеціальний правовий режим, підприємницька діяльність, свобода підприємництва, диференціація правового регулювання, Дія Сіті, гіг-контракт, державна допомога, пропорційність, рекодифікація.

Постановка проблеми. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні впродовж останнього десятиліття розвивається у напрямі дедалі глибшої диференціації. Замість універсальних правил, однаково застосовних до всіх суб'єктів господарювання, законодавець послідовно створює відокремлені нормативні «анклави» – сукупності спеціальних приписів, що діють лише щодо певного кола осіб, певної території або певного виду діяльності. Правовий режим Дія Сіті, режим державної підтримки інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями, правовий режим індустріальних парків, спрощена система оподаткування, обліку та звітності, а також численні тимчасові режими підтримки бізнесу, запроваджені в умовах воєнного стану, – усе це прояви однієї тенденції.

Така диференціація має очевидні економічні переваги: вона дозволяє точково стимулювати пріоритетні галузі, компенсувати підвищені ризики господарювання та конкурувати за мобільний капітал і висококваліфіковані кадри. Водночас вона породжує щонайменше три проблеми загальнотеоретичного та конституційного характеру. Перша – проблема рівності: кожен спеціальний режим за визначенням ставить одних суб'єктів у кращі умови порівняно з іншими. Друга – проблема системності права: множинність режимів з різним понятійним апаратом руйнує внутрішню узгодженість законодавства. Третя – проблема правової визначеності: спеціальні режими часто запроваджуються поспіхом, без чіткого строку дії та без механізму оцінки їх результативності.

Актуальність теми істотно зросла після того, як з 1 січня 2026 року втратив чинність Господарський кодекс України [1]. Саме цей акт містив розділ, присвячений спеціальним режимам

господарювання, який хоча й піддавався справедливій критиці за декларативність, усе ж закріплював узагальнене поняття такого режиму та окреслював його загальні засади. Після скасування Кодексу категорія «спеціальний правовий режим господарювання» фактично залишилася поза межами позитивного права, продовжуючи при цьому активно застосовуватися у правотворчій практиці.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика правових режимів традиційно досліджується у двох відносно автономних наукових площинах. У межах загальної теорії права поняття правового режиму, типів правового регулювання та засобів юридичної техніки розроблялося у працях О. В. Петришина, М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, Н. М. Оніщенко та інших учених. У межах господарського права спеціальні режими господарювання, зокрема режими спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, досліджувалися В. С. Щербиною, О. М. Вінник, О. Р. Зельдіною, В. А. Устименком, О. П. Подцерковним. Проблематика правового режиму Дія Сіті стала предметом окремих публікацій у сфері трудового та інформаційного права.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, якій присвячується ця стаття, залишається відсутність єдиного теоретико-правового підходу до спеціальних режимів підприємницької діяльності, який поєднував би загальнотеоретичне розуміння правового режиму з конституційними критеріями допустимості диференціації регулювання і був би придатним для практичного застосування законодавцем в умовах, коли кодифікована основа цієї категорії втрачена.

Метою статті є формування цілісної теоретико-правової характеристики спеціальних правових режимів підприємницької діяльності та визначення конституційних меж, у яких допустима диференціація правового регулювання господарювання в Україні.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати зміст категорії «правовий режим» у загальній теорії права та визначити співвідношення загального і спеціального режимів підприємницької діяльності; 2) обґрунтувати конституційну природу свободи підприємницької діяльності як загального режиму господарювання; 3) запропонувати класифікацію спеціальних режимів підприємницької діяльності за чинним законодавством України; 4) на прикладі правового режиму Дія Сіті проаналізувати юридичну конструкцію функціонально-галузевого спеціального режиму та виявити її проблемні елементи; 5) сформулювати систему критеріїв конституційної допустимості спеціального правового режиму та пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній юриспруденції правовий режим здебільшого визначають як особливий порядок правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні юридичних засобів – дозволів, заборон та позитивних зобов'язань – і створює певну спрямованість регулювання, сприятливу або обмежувальну для суб'єктів. Правовий режим не зводиться до простої сукупності норм: він охоплює також тип правового регулювання, набір принципів, характер юридичних процедур і специфіку відповідальності.

Для цілей цього дослідження принципове значення має розмежування двох типів правового регулювання. Загальнодозвільний тип, який виражається формулою «дозволено все, що прямо не заборонено законом», є базовим для приватної особи, зокрема для підприємця. Спеціально-дозвільний тип, побудований за формулою «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», згідно з частиною другою статті 19 Конституції України [2] поширюється на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Саме на перетині цих типів формується конструкція спеціального режиму підприємницької діяльності: держава, діючи у спеціально-дозвільному режимі, змінює обсяг дозволеного для окремої категорії приватних осіб.

Спеціальний правовий режим завжди є похідним від загального і співвідноситься з ним як виняток із правила. Із цього випливає низка методологічних наслідків. По-перше, норми, що встановлюють спеціальний режим, не підлягають розширювальному тлумаченню. По-друге, за наявності прогалини у спеціальному регулюванні застосовуються норми загального режиму. По-третє, тягар обґрунтування необхідності запровадження спеціального режиму лежить на законодавцеві, а не на тих суб'єктах, які залишаються під дією загальних правил.

Стаття 42 Конституції України закріплює право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, а також покладає на державу обов'язок забезпечувати захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускати зловживання монопольним становищем та неправомірного обмеження конкуренції [2]. Конституційна конструкція є показовою: свобода підприємництва сформульована як загальне правило, а обмеження – як винятки, що можуть встановлюватися виключно законом.

Цей підхід узгоджується з європейськими стандартами. Хартія основних прав Європейського Союзу визнає свободу підприємницької діяльності відповідно до права Союзу та національних законодавств і практик [3], а стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на мирне володіння майном, поширюючи його, за практикою Європейського суду з прав людини, і на легітимні очікування суб'єктів господарювання. Відповідно до статті 64 Конституції України конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією, а в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження із зазначенням строку їх дії [2].

Отже, загальним режимом підприємницької діяльності в Україні є режим свободи підприємництва, елементами якого є вільний вибір видів і форм діяльності, свобода договору, рівність суб'єктів господарювання перед законом, недоторканність власності та судовий захист. Будь-який спеціальний режим – незалежно від того, є він за змістом стимулюючим чи обмежувальним, – становить відхилення від цієї конструкції і потребує самостійного конституційного виправдання.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити такі групи спеціальних режимів за критерієм підстави їх виокремлення. Територіальні режими прив'язані до певної території; сьогодні їх основним проявом є правовий режим індустріальних парків [4], а історичним прообразом – режими спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Функціонально-галузеві режими прив'язані до виду діяльності незалежно від місця її здійснення; найяскравішим прикладом є правовий режим Дія Сіті [5]. Суб'єктні режими визначаються характеристиками самого суб'єкта – обсягом доходу, кількістю працівників, організаційно-правовою формою; до них належить спрощена система оподаткування, обліку та звітності. Проєктні режими прив'язані до конкретного інвестиційного проєкту і оформлюються індивідуальним договором із державою [6]. Нарешті, надзвичайні режими запроваджуються у зв'язку з настанням особливих обставин – воєнного чи надзвичайного стану – і мають тимчасовий характер.

Практична цінність запропонованої класифікації полягає в тому, що кожна група породжує власний набір ризиків. Тери-

торіальні режими найбільш вразливі до зловживань, пов'язаних із формальною реєстрацією діяльності. Функціонально-галузеві режими породжують проблему розмежування суміжних видів діяльності. Суб'єктні режими створюють стимули до штучного подрібнення бізнесу. Проєктні режими найгостріше ставлять питання про рівність доступу до державної підтримки та про відповідальність держави за власні зобов'язання.

Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [5] запровадив правовий режим, розрахований на юридичних осіб, які здійснюють визначені законом види діяльності у сфері інформаційних технологій. Набуття статусу резидента пов'язується з дотриманням сукупності кількісних та якісних критеріїв, зокрема щодо переліку видів діяльності, мінімальної кількості залучених спеціалістів та розміру середньої місячної винагороди, який визначено на рівні, еквівалентному щонайменше 1200 євро [7]. Резиденти отримують спеціальні умови оподаткування, а в умовах воєнного стану – також доступ до механізмів бронювання військовозобов'язаних працівників, порядок застосування яких неодноразово змінювався урядовими актами [8].

Найбільший теоретичний інтерес становить гіг-контракт – запроваджена цим Законом договірна конструкція, за якою гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи або надавати послуги, а резидент Дія Сіті – виплачувати винагороду і забезпечувати визначені законом гарантії. Гіг-контракт не є ані класичним трудовим договором, ані звичайним договором про надання послуг: він поєднує цивільно-правову за формою основу з окремими гарантіями, характерними для трудового права, – оплачуваною перервою у виконанні робіт, аналогом відпустки, гарантіями на випадок тимчасової непрацездатності. Видається обґрунтованим кваліфікувати гіг-контракт як договір sui generis, правова природа якого визначається не належністю до однієї галузі, а функціональним призначенням – юридичним оформленням гнучкої зайнятості у цифровій сфері.

Водночас конструкція режиму містить елементи, що знижують правову визначеність. Насамперед це стосується наслідків втрати статусу резидента: припинення спеціального статусу тягне за собою припинення гіг-контрактів і перехід на загальну систему оподаткування, причому питання про перехідний період урегульоване недостатньо чітко. Показово, що у 2026 році до Верховної Ради України було внесено законопроєкт, спрямований, зокрема, на усунення правової невизначеності щодо тимчасового перевищення граничного доходу резидентами-стартапами без втрати статусу та на уточнення порядку обчислення середньої місячної винагороди [9]. Сам факт появи таких ініціатив підтверджує загальну закономірність: чим більше преференцій надає спеціальний режим, тим суворішими є критерії доступу до нього і тим болючішими – наслідки їх недотримання.

Узагальнення викладеного дозволяє запропонувати п'ятиелементний тест, якому має відповідати будь-який спеціальний режим підприємницької діяльності.

Перший елемент – легітимна мета. Запровадження режиму має бути спрямоване на досягнення конституційно визнаної мети: економічного розвитку, забезпечення зайнятості, національної безпеки, відновлення зруйнованої інфраструктури. Декларування мети має супроводжуватися вимірюваними показниками її досягнення. Другий елемент – належна законодавча форма. Оскільки йдеться про відхилення від конституційного принципу рівності, спеціальний режим може встановлюватися виключно законом; підзаконні акти можуть визначати лише процедурні аспекти його реалізації. Третій елемент – недискримінаційність. Критерії доступу до режиму мають бути об'єктивними, прозорими та однаково застосовними до всіх осіб, які їм відповідають; неприпустимим є формулювання критеріїв у спосіб, що фактично адресує режим наперед визначеному колу суб'єктів.

Четвертий елемент – пропорційність. Обсяг наданих переваг має бути співмірним із суспільною користю, а негативний вплив на конкуренцію – мінімально необхідним. Саме тут виявляється тісний зв'язок спеціальних режимів із законодавством про державну допомогу суб'єктам господарювання [10]: більшість стимулюючих режимів за своєю економічною суттю є державною допомогою і потребує оцінки на предмет допустимості. Таке питання набуває особливої ваги в контексті переговорного процесу щодо набуття Україною членства в Європейському Союзі, оскільки правила конкуренції та державної допомоги належать до найбільш вимогливих розділів права ЄС. П'ятий елемент – строковість і оцінюваність. Спеціальний режим має запроваджуватися на визначений строк із обов'язковою подальшою оцінкою його результативності; безстрокові преференції поступово втрачають стимулюючу функцію і перетворюються на джерело нерівності.

Втрата чинності Господарським кодексом України позбавила категорію спеціального режиму господарювання нормативної основи, і цю прогалину доцільно заповнити на рівні окремого законодавчого акта. Такий закон міг би визначити поняття спеціального правового режиму підприємницької діяльності, закріпити наведені вище критерії його запровадження, встановити обов'язковість аналізу регуляторного впливу та попередньої оцінки впливу на конкуренцію, а також запровадити правило про граничний строк дії режиму з наступним переглядом. Паралельно потребує продовження політика дерегуляції загального режиму: скорочення переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню [11; 12; 13; 14], перегляд дозвільних процедур та розширення застосування декларативного принципу. Логіка тут очевидна: чим ліберальнішим і передбачуванішим є загальний режим, тим меншою є потреба у створенні спеціальних винятків із нього.

Висновки. Отже, спеціальний правовий режим підприємницької діяльності є особливим порядком правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні дозволів, заборон і позитивних зобов'язань та створює для визначеного кола суб'єктів, території чи виду діяльності спрямованість регулювання, відмінну від загальної. Він завжди є похідним від загального режиму і співвідноситься з ним як виняток із правила, що зумовлює неприпустимість розширювального тлумачення відповідних норм.

Загальним режимом господарювання в Україні є конституційно закріплений режим свободи підприємницької діяльності, побудований на загальнодозвільному типі правового регулювання. Тягар обґрунтування необхідності відступу від нього покладається на законодавця.

Спеціальні режими підприємницької діяльності за чинним законодавством України доцільно класифікувати на територіальні, функціонально-галузеві, суб'єктні, проєктні та надзвичайні; кожна з цих груп породжує власний, притаманний саме їй набір правових ризиків, що має враховуватися при конструюванні режиму.

Правовий режим Дія Сіті є найбільш розвиненим прикладом функціонально-галузевого режиму, а запроваджений ним гіг-контракт становить договір sui generis, що поєднує цивільно-правову форму з окремими гарантіями трудового права. Основною вадою цієї конструкції залишається недостатня врегульованість наслідків втрати спеціального статусу.

Конституційна допустимість спеціального правового режиму має перевірятися за п'ятиелементним тестом, що охоплює вимоги легітимної мети, належної законодавчої форми, недискримінаційності, пропорційності та строковості з подальшою оцінкою результативності. Загальні засади запровадження спеціальних режимів доцільно закріпити окремим законом, який компенсував би втрату відповідного кодифікованого регулювання.

Література:

1. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
3. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
4. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17
5. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20
6. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20
7. Дія.City у 2026 році: умови резидентства, оподаткування та переваги. URL: https://bargen.com.ua/2026/07/08/diya-city-u-2026-rotsi-umovy-rezydentstva-opodatkuvannya-ta-perevagy/
8. Резидент Дія Сіті: огляд змін 2026 року. LIGA360. URL: https://topics.ligazakon.net/679b7dac74eab903764bbb5d/2026-07-07
9. Зміни для резидентів Дія Сіті: що готують законодавці. Податки & бухоблік. 2026. № 12. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2026/february/issue-12/article-136109.html
10. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18
11. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Перший протокол від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535
13. Реалізація права на підприємницьку діяльність: стан та перспективи: колективна монографія / За заг. ред. А. Г. Бобкової, А. М. Захарченка. Київ: ВД «Дакор», 2021. 250 с.
14. Yuliia Volkova, Yuliia Leheza, Volodymyr Pavlov, Ganna Goncharenko, Andrii Blahodarny The Institution of Legal Liability in the Digital Age: International Legal Standards, Administrative, Financial and Criminal Aspects. JURNAL CITA HUKUM (Indonesian Law Journal). Vol. 13 No. 2(2025), pp. 431–450. DOI: 10.15408/jch.v13i2.47113

Tuliantseva V. Special legal regimes of entrepreneurial activity: a theoretical and legal characterisation and the constitutional limits of the differentiation of legal regulation

Summary. The article is devoted to a theoretical and legal study of the special legal regimes of entrepreneurial activity and to determining the constitutional limits within which the legislator may differentiate the legal regulation of business, granting certain categories of entities more favourable conditions than those provided by the general regime. The relevance of the topic is determined by two circumstances. First, special regimes have become the principal instrument of the economic policy of the Ukrainian State: between 2020 and 2026 the legal regime of Diia City, the regime of state support for investment projects with significant investments, the regime of industrial parks and numerous regimes of business support under martial law were introduced or substantially updated. Second, on 1 January 2026 the Commercial Code of Ukraine ceased to have effect, and its Chapter Eight had been the only normative source containing a generalised concept of a special regime of economic activity together with its general principles. As a result, a category actively used in law-making has been left without a statutory definition and without unified requirements governing its application.

In this paper, a special legal regime is understood as a particular order of legal regulation expressed in a specific combination of permissions, prohibitions and positive obligations, which creates for a certain range of entities, for a territory or for a type of activity a direction of regulation that differs from the general one. It is argued that the general regime of entrepreneurship in Ukraine is the regime of freedom of entrepreneurial activity, which is based on Article 42 of the Constitution of Ukraine and on the generally permissive type of legal regulation, whereas any special regime constitutes an exception that requires separate constitutional justification.

A classification of special regimes of entrepreneurial activity according to five criteria is proposed: territorial, functional and sectoral, subject-based, project-based and emergency regimes. Using the example of the Diia City legal regime introduced by the Law of Ukraine «On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine», the article provides a detailed analysis of the legal construction of a functional and sectoral regime: the conditions for acquiring and losing resident status, the legal nature of the gig contract as a contract sui generis combining features of an employment contract and of a civil law contract, and the risks associated with the automatic termination of gig contracts in the event of the loss of the special status.

The author formulates a test of the constitutional admissibility of a special legal regime, which covers the requirements of a legitimate aim, proper legislative form, non-discrimination, proportionality, and a limited duration accompanied by a mandatory subsequent evaluation of effectiveness. The article substantiates a proposal for the legislative consolidation of the general principles governing the introduction of special legal regimes of entrepreneurial activity, including a mandatory period of validity and a procedure for evaluating their effectiveness, as well as for aligning such regimes with the legislation on state aid to undertakings in the context of Ukraine's European integration.

Key words: special legal regime, entrepreneurial activity, freedom of entrepreneurship, differentiation of legal regulation, Diia City, gig contract, state aid, proportionality, recodification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026